

FOLKLOR MƏTNLƏRİNDƏ ƏDƏBİ DİLİN ŞİVƏ TRANSKRİPSİYASI (KÖMƏKÇİ NİTQ HİSSƏLƏRİ ÜZRƏ)

Xülasə

Folklor örnəklərinin spesifik dil xüsusiyyətlərinin öyrənilməsində adi yazı sistemlərindən əlavə şivə transkripsiyasının da araşdırılmasının mühüm əhəmiyyəti vardır. Folklor mətnlərində işlənən köməkçi nitq hissələrinin şivə transkripsiyası ilə əksi ahəng, üslubi əlamət və keyfiyyətlərlə, dilin geniş dialektal ehtiyat və imkanları, orfoepik normaların güc, qüvvət və qüdrət dərəcəsi ilə bilavasitə bağlıdır.

Bu məqalədə apardığımız araşdırma da göstərir ki, folklor mətnlərində daha çox köməkçi nitq hissələrinin şivə transkripsiyasından məharətlə istifadə edilmişdir ki, bunlar da müəyyən köməkçi nitq hissələrinin incəliyi ilə eşidilməsinə, duyulmasına və qavranılmasına şərait yaratmışdır.

Folklor mətnlərində məqsəd və vəzifədən asılı olaraq transkripsiyasının fonetik transkripsiya növünə daha çox üstünlük verilmişdir ki, bu da təhlilə cəlb edilən materiallarda müəyyən köməkçi nitq hissələrinin tələffüzünün inandırıcı elmi-lingvistik təhlilini verməyə imkan yaradır.

Açar sözlər: mətn, folklor, şivə, transkripsiya, tələffüz.

Minilliklərin sınağından çıxmış müxtəlif janrlarda olan folklor örnəklərinin dilində intensiv şəkildə işlənən köməkçi nitq hissələrinin şivə transkripsiyasının hərtərəfli bir şəkildə tədqiq etməyin, dərinlən öyrənməyin xüsusi əhəmiyyəti vardır. „... Dünya elmində dil hadisələrinin elmi tədqiqi üçün xüsusi yazı formasına müraciət edilmişdir ki, bu da dilçilikdə transkripsiya adlanır. Transkripsiya termini (transcriptio) latın sözü olub, mənası „üzünü köçürmə” deməkdir. Transkripsiya müəyyən zəruri elmi və praktik tələblər əsasında yaranıb formalaşmışdır. Müasir dilçilikdə transkripsiyadan geniş istifadə edilməsi nəticəsində bir neçə transkripsiya forması meydana çıxmışdır. Məsələn, morfofonematik transkripsiya, sözfonematik transkripsiya, məhdud transkripsiya, geniş transkripsiya və s.

Transkripsiyadan xüsusi elmi məqsəd və tələblər üçün istifadə olunur. Bu vasitədən istifadə etməyin başlıca elmi məqsədi rəngarəng ahəngə, əlamət və keyfiyyətlərə, geniş ehtiyat və imkanlara, qüvvət və qüdrətə malik olan səsli dilin bütün daxili aləmini, varlığını aşkara çıxarmaqdan ibarətdir. Tədqiqatlar, elmi nəticələr sübut edir ki, fonetik transkripsiyadan məharətlə istifadə olunması hər bir dilin incəliyi ilə eşidilməsinə, duyulmasına və qavranılmasına kömək edir. Transkripsiya vasitəsilə öyrənilən obyektlər bunlardır: ədəbi dil, dialektlər, şivələr və fərqli nitq. Digər sahələrlə yanaşı, fərdi nitqin səciyyəvi cəhətlərinin açılmasında transkripsiya xüsusi rol kəsb edir. Dialekt və şivələr transkripsiya ilə elmi- tədqiqata cəlb edildikdə aparılmış həm bir qeyd bu sahədə ilk və orijinal yazı hesab olunur, nəhayət, həmin qeydlər gələcəkdə elmi mənbə və məqsədə çevrilir.” (1,504-505) Transkripsiyanın köməyi ilə dilin, o cümlədən folklor mətnlərində əksini tapan köməkçi nitq hissələrinin orfoepiya və orfoqrafiya qaydalarının yaxın və fərqli cəhətlərinin, bunların səbəblərini elmi şəkildə aydınlaşdırmaq mümkündür. Eyni zamanda transkripsiyanın köməyi ilə folklor mətnlərində işlənən köməkçi nitq hissələrinin əsaslı və inandırıcı elmi- lingvistik təhlilini də vermək olar. Azərbaycan aşiq və el şairlərinin yaradıcılığını dil və üslub xüsusiyyətlərini hərtərəfli bir şəkildə araşdıran M. Hüseynova da doğru olaraq yazır ki, „...folklor dili və üslubu üçün ədəbi dilin transkripsiyası həm normal və həm də təbii hadisədir, onun spesifik cəhətləri ilə bilavasitə bağlıdır. Bu cəhətlər, heç şübhəsiz, folklor dili və üslubunun öz daxili mahiyyəti ilə

nizamlanır. Çünki folklor nümunələri müxtəlif tarixi dövrlərin ədəbi nümunələri kimi ağızdan-ağıza keçərək dilimizin danışıq qaydalarına uyğunlaşdırılaraq çağdaş zəmanəmizə çatdığından və şifahi yolla yazıya alındığından mövcud örnəklərin dilində ədəbi tələffüzün transkripsiyası, yəni bu əsərlərin ümumi lüğət fondunu təşkil edən sözlərin ədəbi tələffüz şəraitinə uyğun şəkildə yazılması təbiidir. Araşdırmalar göstərir ki, sabitləşmiş, təkmil şəkə düşmüş orfoqrafik normadan kənar çıxma meylləri çox vaxt poetik zərurət üzündən baş verir. Orfoepik normalara uyğunlaşdırılaraq yazılmış bəzi sözlər Azərbaycan aşıq və el şairlərinin dilinə və üslubuna xüsusi çalarlıq göstərir, onların daha ahəngdar, ritmik səslənməsini təmin edir, bir üslubi məziyyət kimi, canlı ünsiyyət dilinin koloritini bədii mətnə hopdurur və poetik informasiyaya təkid xarakteri verir, xüsusi ekspressivlik vasitəsinə çevrilir. Bədii materiallarda ədəbi tələffüzün transkripsiyasını müşahidə olunan sözlərin əksəriyyəti canlı danışıq dilinin deyim tərzinə söykənir və bunlar həm müxtəlif janrlardakı şeirlərin, həm də ki, dastan parçalarının dilindəki üslubi- semantik nizamı, tarazılığı korlamır, əksinə daha rəvan, daha təsirli səslənir. (2,43-44) Elə məhz buna görə də poetikliyin ekspressivliyini gücləndirməyə xidmət edən köməkçi nitq hissələrinin şivə transkripsiyasını təhlil və araşdırmaya cəlb etməyi məqsədmüvafiq hesab edirik.

Folklor mətnlərində köməkçi nitq hissələrinin ədəbi tələffüzün şivə transkripsiyası ilə verilməsi hər şeydən əvvəl ifadə edilən bədii fikirlərin poetikliyi ilə bağlıdır. Müşahidələrimiz göstərir ki, dəqiq seçimi ilə fikrin bədii ifadəsində müəyyən fonetik dəyişmələrə məruz qalmış köməkçi nitq hissələri də üslubi tələbləri öyrənir. Məs: Şeytana tabe olub, oncu molla gec qocalar. (3,137); Bir gül bəsləyirdim yardan ötəri (3,137); Həmi acsan, həmi sağsan, Həmi də köksən malades (3,234); Həm içib, həmi də doldurdu tasın, Atların suyuma saldı da getdi (4,122); Əyər sizdən sual edən olarsa, Qürbətdə bir xəstə gördüm deyərsiz (4,130) və s.

Göründüyü kimi, bu folklor mətnlərində „...şivə transkripsiyası əksərən fopik ritmin formalaşması istiqamətində fəal mövqedə keçir, səs semantikliyi ritm semantikliyinə keçməklə sözün estetik təsir dairəsini genişləndirir.” (5,181) Köməkçi nitq hissələrinin fəal bir şəkildə işlənməsi mətnlərin ekspressiya mənbəyini zənginləşdirir. Folklor mətnləri köməkçi nitq hissələri vasitəsilə şivə transkripsiyasından „... konkret poetik cizgilər mənimsəyir, mətnin bədii toxumasının ahəngdar naxışları kimi dil elementlərinin kompozisiya birliyini yaradır. (5,181). Yuxarıda verdiyimiz folklor mətnlərində aşıq və ya dastançı söz seçmə fəhmi ilə „çu” (üçün,çün), „ötəri” (ötrü) qoşmalarının, „həmi” (həm) , „əyər” (əgər) bağlayıcılarının şivə transkripsiyasından istifadə edərək onları folklor mətnlərinin estetik ruhuna istiqamətləndirmişdir.

Folklor mətnlərinin bəzilərində həmcins üzvləri və bölüşdürmə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini əlaqələndirməyə xidmət göstərən gah,gah da bağlayıcısının şivə transkripsiyasına da üstünlük vermişdir. Məs: Gah şah, gəda, gahi dana, gah nadan, Gah hər məhləsində zindan əyləmiş (4,106); Gahdan çiskin tökər, gah duman eylər, Gah gəlib gedəni peşiman eylər, Gahdan qeyzə gələr, nahaq qan eylər, Dinləməz haramı,halalı dağlar (3,47) və s.

Bu nümunələrdə işlənən „gahi” , „gahdan” bağlayıcısı ilk baxışda belə təsəvvür yaradır ki, bu sözlər ismin təsirlik və çıxışlıq hallarının morfoloji əlamətlərini qəbul etmişdir. Əslində isə bu, belə deyil, köməkçi nitq hissələri, o cümlədən bağlayıcılar hallanma xüsusiyyətinə qətiyyətlə malik deyillər. Folklor mətnlərini bəzilərində bu tip şivə transkripsiyası həm həmcins üzvləri, həm tabesiz mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini əlaqələndirmə xüsusiyyətinə malik olan „həm” bağlayıcısında da müşahidə olunur. Məs: Həm Əlisən, həm Vəlisən, həm səxisən, həm səxa, həmi dildə zikrim sənən, həmi əzbərdən, ağa! (6,168) və s.

Folklor örnəklərinin bəzilərində mətnin komponentlərini əlaqələndirməyə xidmət göstərən amma bağlayıcısı dastançının nitqinə uyğun olaraq „əmə” şəklində işlədilir ki, bu da ədəbi tələffüzün şivə transkripsiyasından başqa bir şey deyildir. Şübhəsiz ki, bu eyni zamanda şifahi nitq üçün səciyyəvi bir haldır. Məs: Söz tamama yetişdi, əmə Ələsgər sazı əlinnən yerə qoymadı (6,275); Əmə nə Zöhrə, nə də Paşa bu dəfə bir xəbər gətirməmişdi (6,276); Alməmməd Kalvayı Qurbannan qohum olmağa kannan-başnan irazıydı, əmə elə hesab elədi ki, uydurma sözdü (6,272); Onnar sənin qolunna tutar, əmə Ələsgərsiz mənim əmrim heç aşmaz (6,273); Əmə elə bil ki, başına bir qazan qaynar su tökmüşdülər (6,273); Bildi ki, Kalvayı Qurban nə deyir, əmə özünü o yerə qoymadı (6,273) və s.

Maraqlı cəhət budur ki, əsasən, tabesiz mürəkkəb cümlələrdə işlənilən iki fikrin və ya iki təsəvvürün biri digərinə qarşı qoyulmasını bildirən amma bağlayıcısının dialektlərimizdə əmbə şəkli də geniş yayılmışdır. XIV-XVII əsrlərin şeir dilində də bu bağlayıcının əmma variantı işlək olmuşdur. Məs: Hər kişidə bir cübbəvü dəstar olur, əmma. Bin başidə bir layıqı-dəstar bulunmaz. Dəmi İsa ölü dirildir əmma (kəşmi) və s.

Mənaca qüvvətləndirici ədatlar növünə aid olan və aid olduğu sözün, ifadənin, birləşmə və cümlənin mənasını gücləndirən, hərəkətin, əlamətin təsirini artıran daha ədatının „tay”, „day”, „ta” versiyası da folklor mətnlərində intensiv şəkildə müşahidə edilir. Məs: Ancaq mən tay sənnən ayrılıb tək aşıqlıq eləmək istəyirəm (4.359); Tay bir də bu yerlərə gəlməyəcəyəm (4.341); Söz qurtaran kimi, Sofi ayağa qalxdı, dizlərinə taqət gəldi, Kərəmgil day heç bilmədilər ki, qardı, borandı, ya nədi. (4. 140); Biz ki, ta keçmişik can ilə sərdən, İndi namus ilə ar bizə neylər?! (4.150) və s.

Folklor mətnlərində daha çox fonetik transkripsiyadan daha çox istifadə edilmişdir ki, bu da köməkçi nitq hissələrinin tələffüzünü, orfoepik cəhətlərinin mümkün qədər dəqiq şəkildə əks etdirir. Bu baxımdan „əgər” köməkçi nitq vahidinin „y-g” samit əvəzlənməsi ilə verilməsi intensiv şəkildə müşahidə olunur. Məs: Əyər razı olsan, Ələsgər həmişəlik bizim öydə qalar (6,273); Kalvayı Qurban onnan elə soruşdu ki, əyər desəydi ki, üç gün çörək yemə, yeməzdi (6,273); Əyər o olmasa, bizim mal-heyvan dolanmaz (6,273); Əyər mənim də varım, halım olsaydı, başıma bu iş gəlməzdi (6,276) və s.

Folklor mətnlərində ilə, -la, -lə birgəlik bildirən qoşmasının ədəbi dilin şivə transkripsiyasına uyğun şəkildə verilməsi halları da xüsusi maraq doğurur. Azərbaycan dilinin morfolojiyasına və dialektologiyasına həsr olunmuş dərsliklərdə və dərs vəsaitlərində göstərilir ki, ilə qoşması samitlə bitən sözlərə qoşularkən -nan, -nən, saitlə bitən sözlərə qoşulduqda isə -ynan, -ynən şəklində tələffüz olunur. (7,136). Folklor örnəklərinin dilində bu xüsusiyyət daha çox müşahidə olunur. Məs: Can qurban eyləsən, layıqdı, layıq, Bir yar ki, mətləbi tez qanan ola. İşarətnən, qaş- gözünən annıya, Nainki deməknən söz qanan ola.(6,283); Ələsgər Aşıq Alının çaldığı havaynan söz oxumağa başladı (6,282); Aşıq Alı Ələsgəri götürüb özünən barabar apardı (6,285); Gəlir cürəli sazınan, İçəllər şivə nazınan, Qırx dənə incə qızınan, Muştuluq ver, yarım gəldi (4,451) və s.

Azərbaycan ədəbi dilində işlənməyən sonluqlar içərisində -nan, -nən şəkilçisindən bəhs edən M. Şirəliyev bunları Azərbaycan dili dialektlərində ədəbi dildə -la, -lə, -nin daşdığı qrammatik funksiyaları yerinə yetirdiyini qeyd edir. (8,68). L. S. Levistskaya –nan, -nən şəkilçisinin türkmən, tatar, özbək, uyuq, xakas, Azərbaycan dillərindəki mənşəyindən bəhs edərək göstərir ki, bu şəkilçi Azərbaycan dilinin dialektləri üçün uyğun sayılmır. (9,23). M. Hüseynovanın nəzərincə, burada məhz qədim sözdüzəldici şəkilçi –la, -lə prototip kimi çıxış edir ki, görünür, -nan, -nən, -la, -lə, -nin assimilyasiya nəticəsində törənmiş fonetik variantıdır və deməli, bu söylənilən fikirləri yekunlaşdıraraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, folklor mətnlərində işlənilən –nan, -nən şəkilçili sözlər ədəbi dilin transkripsiyasıdır. Onları bədii nitqdəki ahəng və intonasiyanın notları, əsasları kimi qiymətləndirmək daha doğru olardı.(2,50). Ədəbi tələffüzün şivə transkripsiyasından məharətlə istifadə ediləndə folklor mətnləri saflıq, təbiilik təsiri bağışlayır, oxucuda bədii mətləbin maksimum səviyyədə qavranma vərdişini asanlaşdırır. Folklor mətnlərində ehtimali modallığın əsas ifadə vasitələrindən olan və hadisəyə münasibətin gümanlı olduğunu bildirən „yaqın” köməkçi sözünün şifahi nitq formasına, yəni „yaqın” şəklində verilməsi söz sənətkarının savadsızlığından və ya qeyri-peşəkarlığından irəli gəlir, əksinə onun xalq dilinə, orfoepik normalara yaxından bələd olmasının nəticəsidir. Məs: Eşidin məclisdə arif olannar, Sərrafım, gövhərim, xanım gedibdi. Ah çəkibən yar yoluna baxmaqdan, Yaqın bilin, yarı canım gedibdi. (6,275); Yaqın elə buna görə də səhərdən boğazını yırtırdı. (4,105) və s. Folklor mətnlərində intensiv şəkildə işlənilən „bəs” sabit ədatının „bə” şəklində istifadəsi sözün sonundakı „s” samitinin düşümü nəticəsində baş vermişdir ki, bu da ədəbi dilin şivə transkripsiyasının fonetik növünə aiddir. Məs: Başına döndüyüm yaradan tarı, Yaratdın ortada nə gözəl yarı, Dedim bə Əslidi, geyinib sarı, Demədim gül ola, aldada məni (4,119); Mahmud, bə bayaqdan azarlamışdın ki, qalıb kef çəkəsən.(4. 318). Ədəbi dilimizdə „bəs” şəklində işlənilən bu ədatın Naxçıvan dialektində „bə” şəklində də rast gəlirik. Yuxarıdakı nümunədə

ədəbi dilin şivə transkripsiyasının a uyğun bir şəkildə işlədilmiş „bə” ədatı sual çaları yaratmış və aid olduğu Əsli sözünün mənasını qüvvətləndirmişdir. Maraqlı cəhət budur ki, XI əsrdə „bə” ədatın „la” formasından cümlənin məzmununu qüvvətləndirmək, hökmü qətiləşdirmək, cümləyə nida intonasiyası vermək məqsədilə istifadə olunmuşdur. Mahmud Kaşğarının „Divani-lügəti it-türk” əsərində əksini tapan bəzi köməkçi nitq hissələrinin funksiyasından bəhs edən Ramiz Əsgər yazır ki, la nitq gerçəkləşməsinə və bitməsinə göstərən bir ədat olub bütün fellərin sonuna artırılır: ol bardı la= o getdi də bə; ol gəldi la = o gəldi də bə (onun gəlməsi, getməsi gerçəkləşdi). Mahmud Kaşğarının qeydinə görə, bu söz işin əvvəlini bilmədiyi üçün dinləyən adamda yaranan şübhəni tam rəf etmək məqsədilə söylənir. Türklər, yəni qeyri- oğuzlar bu sözü işlətməmişlər. (10,386). Bəsim Atalayın yazdığına görə, bu söz Qərbi və Orta Anadoluda bu gün də işlənir, gəlməsi şübhəli olan, ancaq gələn adam barədə „gəldi lə”, oxuması şübhəli olan, ancaq oxuyan adam üçün „ okudu lə” deyilir.(10,386). Dilimizdəki sual ədatlarının yaradılmasında ən fəal mövqelərdə -mı, -mi, -mu, -mü ədatı durur, digər qrup sual ədatları ilə müqayisədə bunlar müstəqil sual yaradır. Digər sual ədatları kimi -mı, -mi, -mu, -mü də folklor mətnlərində etiraz, narazılıq, xatırlatma, nəsihət, təəccüb, məzəmmət, xahiş, yalvarış çalarlarına malik olur. Maraqlı cəhət budur ki, bu ədatların folklor mətnlərində ahəngdarlıq tələblərinə uyğun olaraq sonunda işlənən saitlərin düşümü hadisəsi baş verir ki, bu da heç şübhəsiz ki, şeirin vəzn və qafiyə sistemi ilə əlaqədardır. Məs: Qarşı duran qarlı dağlar, Dağlar bizim dağlarmola, Ağ birçəkli qoca anam, Oğul deyib, ağlarmola... Məkkədən gələn hacılar, Ürəyimdə var acılar, Evimizdəki cüt bacılar, Qardaş deyib, ağlarmola .... Fələk, nədi mənim xatam, Nə məlumat, nə də şadam, Ağ saqqallı qoca atam, Kərəm deyib ağlarmola (4,127) və s. Folklor mətnlərində tez-tez təsadüf edilən bağlayıcılardan biri də ta, taki, ta ki dir ki, bunların da tainki şivə versiyası az-az hallarda təhlilə cəlb etdiyimiz folklor örnəklərinin dilində işlənməkdədir. Məs: Tainki uşaq yeddi yaşa çatdı, bir kamil molla tapıb uşağı tapşırıdılar ona (4. 205); Qurbani günə bir mənzil gedib tainki gəlib Bərdə şəhərinə yetişdi.(4.s.214) və s. Folklor mətnlərində köməkçi nitq hissələrindən ibarət olan bəzi sözlər mükəmməl mövqedə və poetikliyin tələblərinə uyğunlaşdırılmış bir şəkildə təzahür edir. Məlumdur ki, dilimizdə „tək” sözü qeyri-sabit qoşmalar qrupuna aiddir. Q. Kazımov yazır ki, bunlara (yəni tək, doğru, bəri, əlavə, əvvəl, sonra, qabaq, başqa, qeyri, tərəf, irəli, qədər, geri, əlavə və s. sözlər- R.O.) keçici qoşmalar da deyilir. Bunlar mətndən asılı olaraq həm əsas nitq hissəsi, həm də qoşma kimi işlənir. Odur ki, ayrılıqda onların hansı nitq hissəsi olduğunu müəyyənləşdirmək çətindir. Onların əsas nitq hissəsi və ya qoşma olduğunu yalnız mətnə əsasən müəyyənləşdirmək mümkündür. Bunlar əsas nitq hissələrinə daxil olan bir sıra sözlərin tədricən qoşmalaşması şəklində inkişaf yolu keçdiyindən və bu formalaşma prosesi tam başa çatmadığından bu sözlər keçici, qeyri-sabit xarakter daşıyır, məna və vəzifəsindən asılı olaraq həm qoşma, həm də isim, sifət, zərf və s. kimi çıxış edir. (10,394).

Aşağıda verəcəyimiz poetik mətndə müxtəlif sözlərə qoşularaq işlənmiş „cək” hissəciyi ədəbi dilimizdə işlənən „tək” qoşmasının şivə transkripsiyadır ki, qafiyə mövqeyində işlənərək ifadə nizamındakı mütəhərrikliliyi mətnin daxili hərərətinə hopdurmuş, şeirin poetikliyini, ahəngdarlığını gücləndirmişdir: Kətan köynək geyib, güldən tazəcək, Bülbül sinəm eylər gülə yazacək. O da sizin kimi bəyaz, nazıcək, Eyni mənim xan Əslimə bənzərsiz (4,136).

Bəzi folklor mətnlərində zaman və məkan hüdudu bildirən, zaman və məsafənin son həddini göstərməyə xidmət edən „dək” qoşmasının ədəbi dilin şivə transkripsiyasına uyğun olaraq „tək” („d-t” samit əvəzlənməsi) şəklində işlənməsi halları da müşahidə olunur ki, bu da şübhəsiz ki, folklor örnəyinin poetik tələbləri ilə bağlıdır. Məs: Gecələr sübhətək yar-yar deyəsən, Dikəlib bağrımı yar-yar deyəsən. Səni də mənim tək yar-yar deyəsən, Düşəsən fələyin ay incisinə (4,447) və s. Çox qədim dövrlərdən dilimizdə təşəkkül tapmış, yalnız qoşma kimi sabitləşmiş və başqa heç bir vəzifə daşmayan „cüt-üçün” qoşmasının „çin” şivə variantı da folklor örnəklərinin dilində intensiv şəkildə müşahidə olunmaqdadır. Məs: Ərənlər qoyduğu yolları açdım, Dolduruban eşqin badəsin içdim. Bir belə sevdaçin sərimnən keçdim, Ləl, gövhər olsun daşı dünyanın! (4,87); Dərdli Kərəm bu eşq ilə bitmişdi, Sevdaçin can başından keçmişdi. Əsli, keşiş Xoy üstünə köçmüşdü, Yol verməyin, başı dumanlı dağlar! (4,82) və s. Məlumdur ki, leksik mənaya malik olmayan „isə” köməkçi sözü şərt çaları bildirir. Özündən əvvəlki sözə şərt çaları əlavə edən, kinayə, etiraz, münasiblik, qarşılaşdırma kimi çalarlar yaradan, adlarla və feilin zaman, şəkil əlamətlərindən sonra

işlənən „isə” ədatı və onun şəkildəşmiş forması (-sa, -sə) folklor mətnlərində intensiv işləndiyi halda, onun ədəbi dilin şivə transkripsiyası az-az hallarda müşahidə olunur. Məs: Gəl mənimlə sən də girmə meydana, Mənəm deyən, mənim kimi sərt olur, Ustad isən, gəl incitmə kəndini, Bu meydandan qurtaranlar mərd olur. (4,195); Aşıq isən gəl bu meydana gir görüm.(4,111) və s. Göründüyü kimi, bu nümunələrdə dastançının mənsub olduğu dialekt və şivəyə uyğun olaraq şərt bildirən „isə” ədatı qapalı şəkildə işlənərək („n” samiti artırılaraq) ifadə edilən fikirdə şərt çalarını gücləndirməyə xidmət etmişdir. Beləliklə, folklor örnəklərinin dilində əks olunmuş köməkçi nitq hissələrinin səciyyəvi cəhətlərinin açılmasında şivə transkripsiyası xüsusi rol kəsb edir. Dialekt və şivələr transkripsiyası ilə köməkçi nitq hissələrini elmi-tədqiqata cəlb etdikdə aparılmış tədqiqatın keyfiyyəti səmərəli olur və folklor mətnlərində bədiilik tələblərindən irəli gələn, ifadə tələbkarlığından doğan spesifik cəhətləri aşkar etmək mümkün olur. Poetik tələblərdən asılı olaraq folklor yaradıcının folklor mətninə müdaxiləsi və sabitləşmiş orfoqrafik normaların orfoepik normalara güzəştə getməsi qanunauyğun haldır və demək olar ki, bədii üslub öz təbiətinə görə heç bir məhdudiyət daşımır.

Ədəbiyyat

1. Qurbanov Q. Ümumi dilçilik, II cild, Bakı, 2004.
2. Hüseynova M. Müasir Azərbaycan dili: Aşıq və el şairlərinin dil üslub xüsusiyyətləri (Dərələyöz mahalı üzrə), Bakı, 2018.
3. Aşıq Ələsgər. Əsərləri, Bakı, 1999.
4. Azərbaycan məhəbbət dastanları, Bakı, „Elm”, 1979.
5. Hüseynova M. Ələsgərin söz ümmanı, „Elm və təhsil”, Bakı, 2017.
6. Aşıq Ələsgər. Şeirləri, dastan-rəvayətlər, xatirələr, Bakı, „Çinar- Çan”, 2003.
7. Cəfərov C., Abdullayev N. Müasir Azərbaycan dilinin morfoloqiyası, Bakı, 2004.
8. Şirəliyev M. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları, Bakı, 1962.
9. Левитская Л.С. Историческая морфология чуватского языка, Москва, 1976.
10. Mahmud Kaşğari. Divani-lüğət it-türk, II cild, Bakı, 2006

P. Оруджова

Диалектная транскрипция литературного языка в фольклорных образцах (для слупсебных частей речи)

Резюме

В изучении специфических языковых структур имеет особое значение, помимо общепринятых письменных систем, исследование диалектических транскрипции.

Диалектная транскрипция слупсебных частей речи употребляемы в фольклорных образцах непосредственно связанная с диалектальными запасами и возможностями, с мощью орфоэпических норм языка.

Исследование проводимое в этой статье доказывает, что умело использована диалектная транскрипция и это послужило искусному восприятию использованных служебных частей речи.

В статье говорится о смысловых связях и способах между компонентами текста, являющимися одними из важных единиц синтаксиса в Азербайджанском языковедении. Здесь показывается, что между предложениями, составляющими синтаксическое целое, имеются смысловые соединительные связи, причинно-следственные, разъяснительные, сравнительные, распределительные связи. В расследовании о звеньевых связях текстовых компонентов отмечается, что развитие предикативности в текстах зависит от развития предикатов прежних субъектов. Каждый из компонентов внутри текста связан с идущим после него компонентом цепной связью. Такая связь может проявляться посредством полного повтора. Исследования еще раз доказывают, что и в этом вопросе текстового языковедения

имеется множество смысловых различий. Но, даже если в азербайджанском языковедении имеются такие смысловые различия, взятие текста как основы самых больших единиц сложных синтаксических целых, составляет преимущество.

В зависимости от поставленной цели в фольклорных образцах преимущественно употреблена фонетическая транскрипция и это дает возможность уверенно разобраться в научно-лингвистическом фонетическом разборе исследуемого материала.

Ключевые слова текст, фольклор, диалект, транскрипция, произношение

R.Orucova

Dialectic Transcription of Literal Language in the Folklore Texts

Summary

While studying special language characteristics of the folklore examples, it is necessary to research dialect transcription besides written systems. Reflection of function words as a dialect transcription in the folklore texts is related to stylistic features, rhythm, wide dialectical storage, degrees of orthoepic norm of the language. In this article we researched skillful usage of dialect transcription of the function words. As a result of this, function words were clearly and nicely comprehended, sounded and heard. Depending on aim and mission in the folklore texts phonetic transcription was used more than other transcriptions.

There has been discussed on meaning and methods of relations among the components of text being one of the important unit of syntax in Azerbaijani linguistics. There had been mentioned there are meaning connection, cause and effect, interpretation, confrontation, deliberation relations of syntax intact consisting intact among the sentences. It should be noted on chain relations of text components in research, the development of prediactivity in the texts depending on previous predication of subjects. Each of components within the text related with chain relation from the component coming after itself. Such relation may be expressed with full iteration. The researches proved again that, there are more divergences in that issue of text linguistics. Therefore, whether such divergences existed in Azerbaijani linguistics, complex syntax is dominated on taking basic as a largest unit of the text of intact.

Because of this, academic – linguistic analysis of the pronunciation of functional words were conducted in the chosen materials.

Key words: text, folklore, dialect, transcription, pronunciation

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 28.02.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 10.04.2019

Filologiya elmləri doktoru, professor Mahirə Hüseynova tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.